

дабрадзейнасця х членаў. Гэтыя дабрадзейнасці былі асновай як для вядзення вайны, так і для дзяржаўнай дзейнасці. Дамбруўка сцвярджаў, што індывідуум павінен падпарадкоўвацца дзяржаве і адмовіцца ад сваіх асабістых памкненняў і жаданняў і прысвяціць сябе службе сваёй краіне [1, с. 36 – 37].

Многія прадстаўнікі тагачаснай грамадскай думкі разважалі над гэтай тэмай. Письменнік і тэарэтык Анджэй Фрыч Мажэўскі папярэджваў пра небяспеку сузіральнага жыцця: "...любыя веды, якія не вядуць да дзеяння, няпоўныя і нязначныя" [1, с. 38].

Зыходзячы з гэтага, можна сцвярджаць, што пры існаванні і іншых думак ідэал актыўнага жыцця ўсё ж пераважаў. Такі ідэал вельмі добра ўкладваўся ў рамкі сарматызму з яго акцэнтам на грамадзяніна-воіна. Аднак не трэба пераацэньваць ступень уплыву тэарэтычных работ на шырокія плаці шыяхты. Тыя, хто іх чытаў, маглі выкарыстоўваць іх для абрунтавання існуючага ладу, аднак гэтыя трактаты ніколі не рэгулявалі напрамую іх жыццё. Па дыскусіях такога кшталту не толькі можна прасачыць, што было важным у інтэлектуальным жыцці таго часу. Яны адначасова з'яўляюцца люстэркам, у якім адбіваюцца ўсе тыя працэсы, якія характарызавалі развіццё грамадства ў пераходны перыяд.

Сарматызм як ідэалагічная сістэма прайшоў некалькі перыядаў развіцця. У XVI стагоддзі, прыблізна ў 1570-х гадах, тэорыя сармацкага паходжання славян была сфарміраваная і назва Сарматыя выкарыстоўвалася ў дачыненні да дзяржавы Ягелонаў. Гэта быў перыяд, калі ідэі гуманізму яшчэ панавалі ў розумах людзей ці, больш правільна, гуманізм захоўваў сваё становішча як асновы філасофскай думкі таго часу. Вялікая колькасць высакародных прадстаўнікоў Каралеўства Польскага і ВКЛ вучылася за мяжой і знаёмілася з рэнесансным мастацтвам і рэнесанснымі ідэямі, так бы мовіць, з першакрыніцы. Не ўсе з іх былі знаўцамі, аднак усе спрабавалі ўвесці новы стыль жыцця ў сваёй краіне. На іх погляд, чалавек высокага паходжання павінен быць адукаваным, падтрымліваць мастацтва і чытаць кнігі. Яны хацелі даць дзецям добрую адукацыю і не лічылі грошы, калі трэба было накіраваць сваіх нашчадкаў за мяжу.

Многія магнаты запрашалі для сваіх дзяцей у якасці настаўнікаў выпускнікоў славуных еўрапейскіх універсітэтаў. Гэта, напрыклад, Р. Адам, выпускнік Лейдэнскага універсітэта, настаўнік Януша Радзівіла, будучага вялікага гетмана літоўскага, П. Дзімітровіч, які вучыўся ў Гейдэльбергу і быў настаўнікам дзяцей І. Радзівіла. [2, с. 53] Па прыкладу вышэйшых слаў і сярэдняй шляхта пачала запрашаць хатніх настаўнікаў да сваіх дзяцей (яшчэ адзін прыклад карыснага ўплыву магнатаў на паводзіны і жыццё шляхты). Праўда, гэта былі людзі меншага рангу, выпускнікі менш значных, як правіла, мясцовых навучальных устаноў. "Гэтыя людзі не толькі адпавядалі ментальнасці, густам, уяўленням аб адукаванасці шляхты, але і неслі тыя веды, сістэмы ацэнкі з'яў рэчаіснасці, якія маглі быць успрынятымі даным саслоўем. Іх перавагай сярод хатніх настаўнікаў можна растлумачыць у некаторай ступені пашырэнне і вялікую жывучасць сармацкага светапогляду ў пэўнай частцы грамадства, зліццё традыцыйнага шляхты з сакральнымі канцэпцыямі" [2, с. 54]. У некаторай ступені справядлівым будзе сказаць, што праз сістэму адукацыі распаўсюджваліся ў грамадстве тыя ідэі, якія складалі аснову сармацкай ідэалогіі.

Трэба адзначыць, што, хаця ідэал рыцара-воіна – абароны сваёй радзімы, заўсёды цаніўся вельмі высока, перыяд праўлення Ягелонаў (1386-1572) быў адносна спакойным і патрыятычныя ідэі не патрабавалі штодзённага ўдзелу ў войнах. Кожны шляхціц павінен быў быць гатовы змагацца па першаму прызыву караля, аднак усё ж вайна была экстрэмальнай сітуацыяй. У гістарыяграфіі XVI стагоддзя называецца "Залатым векам" Польшчы. Гэта быў час найвышэйшага развіцця палітычнай і філасофскай думкі і культуры. Памятаючы гэта, тым не менш трэба ўлічваць, што было б найўнім уяўляць сабе шырокія масы шляхты за абмеркаваннем філасофскіх трактатаў.

Канец дынастыі Ягелонаў у 1572 годзе прынёс змены ў палітычную сістэму Рэчы Паспалітай. З гэтага часу караля выбіраў сейм. Першым выбраным каралем быў Генрых Ваула (1551-1589), брат Карла IX Французскага, які, стаміўшыся ад разнастайных абмежаванняў, у хуткім часе збег. Да

Л.Я. Клімуць
г. Магілёў

ТРАНСФАРМАЦЫЯ ШЛЯХЕЦКІХ ІДЭАЛАЎ АД РЭНЕСАНСУ ДА БАРОКА

Ідэалогія адыгрывае важную ролю на любым этапе развіцця грамадства. Яна змяняецца ў адпаведнасці з гістарычнымі абставінамі і сацыяльна-палітычным развіццём краіны, залежыць ад формы ўлады, але таксама мае пераемнасць з папярэднімі перыядамі і працягвае такім чынам гістарычную традыцыю.

Адметнасць сітуацыі Рэчы Паспалітай у тым, што тут некалькі стагоддзяў, пачынаючы ад Рэнесансу і заканчваючы барока, пануючай з'яўляецца адна ідэалогія – сармацкая. У той жа час у межах гэтай ідэалогіі мяняюцца ідэалы і прыярытэты шыяхты ў залежнасці ад храналагічнага перыяду і знешніх абставінаў, якія вызначалі гісторыю краіны.

У перыяд Рэнесансу былі ўспрыняты многія ідэі італьянскага паходжання, якія трансфармаваліся ў адпаведнасці з разуменнем і патрэбамі мясцовай шыяхты. Адною з самых прыкметных тэм, якія займалі рэнесансных філосафаў, была дыскусія наконт таго, што важней: *vita activa* ці *vita contemplativa*, г.зн. жыццё актыўнае ці назіральнае. Польскія письменнікі таксама дадалі свае філасофскія разважанні да гэтай дыскусіі. У сваім трактате *De Virtus Agens* (1501) Станіслаў Дамбруўка сцвярджаў, што ідэал паляка – гэта дзеючая, актыўная асоба. Ён падкрэсліваў пазітыўны сэнс *virtus agens* і фізічнай дзейнасці і лічыў разумовую дзейнасць не толькі не дастатковай, але і не характэрнай для паляка. На яго думку, палякі былі народам паўночнага паходжання і дзякуючы гэтаму мелі натуральную здольнасць да вайны і ўдзелу ў бітвах. Яны маглі дасягнуць вялікіх поспехаў у гэтай справе менавіта дзякуючы сваёй натуральнай схільнасці. Адсюль і вынікала, што разумовая дзейнасць не толькі непатрэбная, але і шкодная. Ідэалам Дамбруўкі было моцнае грамадства, заснаванае на рыцарскіх

таго ж пасля смерці брата ён становіўся каралём Францыі. Яго замяніў Стэфан Баторы (1533-1586), якому некаторы час удавалася стрымліваць экспансіянісцкія планы Масквы. Аднак непрыемнасці на межах дзяржавы працягваліся. У 1655 годзе, скарыстаўшы праблемы з казакамі, татарамі і Масквой і раз'яднанасць у Рэчы Паспалітай, шведы ўварваліся на тэрыторыю дзяржавы. Гэта ўварванне, вядомае як "Патоп", было спынена і адкінута назад пасля знакамітай абароны Стэфанам Чарнецкім кляштара ў Чэнстахове. Гэта падзея стала вызначальнай для грамадзян Рэчы Паспалітай. Аб'яднаная пад кіраўніцтвам караля Яна Казіміра, яны выгналі захопнікаў з тэрыторыі краіны, і ў 1660 годзе быў падпісаны Оліўскі мір. У 1667 г. пасля заключэння Андрусаўскага пагаднення былі спынены і ваенныя дзеянні з Расіяй. Аднак праблемы на гэтым не закончыліся. Еўропе пагражала турэцкае нашэсце, і Рэч Паспалітая згадзілася на саюз з Габсбургамі. У 1683 годзе кароль Ян III Сабескі вызваліў Вену ад асады. Рашаючы удар вялікаму візіру Кара Мустафе нанесла польская цяжкая кавалерыя, вядомая пад назвай "Крылатыя гусары". Гэта пазбавіла Еўропу ад турэцкай пагрозы, але не заваявала Польшчы сяброў сярод Габсбургаў.

Стэфан Баторы лічыцца каралём, які быў больш зацікаўлены ў мастацтве вайны, чым у прыгожых мастацтвах. Ён і быў абраны пераважна для выканання вайсковых задач, і місію сваю выконваў даволі паспяхова. Наўрад ці можна сцвярджаць, што менавіта асоба караля ўплывала на настроі знаці ці што гэты выбар ілюстраваў і быў вынікам мілітарызацыі верхніх слаёў грамадства.

Літаратура пачатку XVII стагоддзя культывавала ідэал салдата-грамадзяніна. Да гэтага прычыніліся такія кнігі, як, напрыклад, "Вобраз польскага шляхціца" Вацлава Куміцкага (1615), "Правы шляхціца" Анджэя Радавецкага (1632) і *Civis Bonus* (1632). Усе гэтыя творы прапагандавалі вайсковы ідэал. Акрамя таго, тыя бітвы, у якіх удзельнічала шляхта Рэчы Паспалітай, прывялі яе да высновы, што іх краіна і яны самі як яе грамадзяне адыгрываюць ролю апошняга бастыёна хрысціянства ў Еўропе. Іх місія была абараніць не толькі сваю краіну, але і ўсю каталіцкую Еўропу. Таму канцэпцыя добрага грамадзяніна, г.зн. добрага шляхціца, спалучала ў сабе паняцці добрага хрысціяніна і добрага воіна.

Разуменне іх еўрапейскай місіі ўзмацніла нежаданне польскіх і літоўскіх шляхціцаў мяняць звыклы лад жыцця. Іх кансерватызм рабіўся ўсё больш і больш застылым на працягу XVII стагоддзя.

Даследчыкі адзначаюць таксама ролю сейма ў складванні самаўяўлення асобы і яе светаўспрыняцця. Сейм для жыхароў і Польшчы, і ВКЛ быў увасабленнем дэмакратыі і свабоды, якой не існавала больш нідзе ў Еўропе. Цікава ў гэтым стасунку ўспомніць, што калі ў дзённіках XVI стагоддзя можна заўважыць шчырае захапленне тым, што вандроўнікі бачылі ў іншых краінах, то ў дзённіках XVII стагоддзя ўжо бачна негатыўнае ці падазронае стаўленне да ўсяго, што паходзіць з еўрапейскіх краін, нягледзячы на тое, мода гэта, палітычная сістэма ці нават кухня. Адукацыя і глыбокія веды лічыліся асабліва небяспечнымі.

Такім чынам, шляхецкія ідэалы становяцца ўсё больш прывязанымі да традыцыі і таму ўсё больш кансерватыўнымі.

Спасылкі

1. *Cynarski, S. Sarmatyzm – ideologia i styl życia // Polska XVII wieku. Państwo. Społeczeństwo. Kultura. – Warszawa, 1974. – с. 36 – 38.*
2. *Лазука Б.А. Беларускае барока. Гісторыка-тэарэтычныя праблемы стылю. – Мн., 2001. – с. 53 – 54.*